

DÜŞÜNME BECERİLERİ: KRİTİK DÜŞÜNME VE ÖĞRETİMİ

¹Mehmet Murat PAYAM¹

¹Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu,
Adıyaman Üniversitesi, Türkiye

Özet

Bilgi toplumunda, öğrencilerin öğrenme sürecine etkin olarak katılan, sahil kaynaklardan öğrenen ve öğrendiklerini hayatında tatbik eden bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir. Eğitim sistemimizin ise ezbere dayandığı ve sadece bilgiyi aktardığı, mantıklı ve kritik düşünen bireyler yetiştirmekte yetersiz kaldığı sıkça dile getirilir. Bununla birlikte, günümüzde eğitim etkinliklerinden beklenen, düşünmeyi bilen, öğretme-öğrenme sürecinde bilgi edinmek için aktif bir biçimde rol üstlenen, kendi öğrenmesinin sorumluluğunu taşıyan, düşünme becerileriyle donanmış, kendine ve topluma faydalı ve üretici bireyler yetiştirmesidir. Yapılan deneysel çalışmalar da, düşüncenin eğitim yoluyla geliştirilebileceğini ve kişinin kritik düşünme becerileri kazanabileceğini göstermektedir. Kritik düşünme yoluyla akla kapı açılmalı ve fakat irade elden alınmamalıdır. Dolayısıyla, düşünme becerilerinin özellikle de kritik düşünmenin öğretimiyle sadece dilde kalan düşünce ve söylem tarzından uzak, derinlikli bir düşünce bütünlüğü kazanılacak, bilgilerin dışarıdan olduğu gibi alınıp depolanması yerine, yeni bilgilerin anlamlandırılarak oluşturulmasına ve onunla yaşanılmasına zemin hazırlanacaktır. Böylece kritik düşünmeyi öğrenme neticesinde, gelişmeleri doğru değerlendirme ve anlama yeteneği geliştikçe, iyi insanların dünya politikalarında daha aktif ve belirleyici rol almaları ve iyiliği ön plana çıkarma fırsatları doğacaktır. Zaten bugünkü şartlarda iyi insana düşen en büyük vazife de, sahil kaynaklardan kemaliyle doğru bilgileri öğrenmek, öğretmek ve kemaliyle tatbik edip tatbik ettirmektir. Bu bağlamda bu bildiride, düşünme becerileri, kritik düşünme ve okullarda kritik düşünme öğretimi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Düşünme, Kritik Düşünme, Kritik Düşünme Öğretimi

THINKING SKILLS: CRITICAL THINKING AND TEACHING

Abstract

In the information society, students are required to be educated in a way that they actively involved in the learning process, learned from true and authentic sources and applied what they have learned in real life. But it is often stated that our education system is based on heart, it transfers only the information and it is inadequate in educating logical and critical thinkers. However, nowadays what expected from educational activities are to raise individuals who know thinking, have a role in an active way to learn in teaching-learning process, bear the responsibility for their own learning, are equipped with thinking skills, are useful to themselves and society and are productive individuals. In experimental studies it is indicated that thought could be improved and people could gain critical thinking skills through education. A door must be opened to the mind through critical thinking but the will should not be obtained. Therefore, a depth thought integrity, which is away from thought and discourse style staying only in the language, will be gained by teaching thinking skills, especially critical thinking. And then new information will be formed meaningfully and this will prepare the ground for living with it instead of just storing information taken as outside. Thus, as a result of learning critical thinking, as the ability to assess and understand the events accurately develops, good people will take a more active and decisive role in designing world politics and they will have opportunities to put forward the favour among society. As a matter of fact, the biggest task falls to the good people in this situation is to learn the correct information perfectly from the true and authentic sources, teach them to the people and put them into practice and make people put them into practice perfectly. In this context in this paper, thinking skills, critical thinking and teaching of critical thinking at schools are focused on.

Keywords: Education, Thinking, Critical Thinking, Teaching of Critical Thinking

¹ Yrd. Doç. Dr., Adres: Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Adıyaman. E-posta: nikbaht@yahoo.com, Telefon: 0422 238 0001, Cep: 05053541244.

1. Giriş

Bilgi toplumunda, bireylerin öğrenme sürecine etkin olarak katılan, doğru kaynaklardan öğrenen ve öğrendiklerini hayatında tatbik eden bireyler olarak yetiştirilmeleri gerekmektedir. Eğitim sistemimizin ise ezbere dayandığı ve sadece bilgiyi aktardığı, mantıklı ve kritik düşünen bireyler yetiştirmekte yetersiz kaldığı sıkça dile getirilir. Aslında eğitim kavramı nasıl insanlar yetiştirmek istediğimize dair soruya cevabı içermekte ve benimsenen eğitim felsefesi ve eğitim yaklaşımı, sonuçta ortaya çıkacak olan iyi (ideal) insan tipini belirlemektedir. “Eğitim programı” kavramı ise “öğrenene okulda ve okul dışında planlanmış etkinlikler yoluyla sağlanan öğrenme yaşantıları düzeneği” olarak tanımlanmaktadır [1]. Bu bağlamda her eğitim programının nihai amacı, o eğitim yoluyla biçimlendirilecek olan “ideal insan” tipine yaklaşımdır [2].

Bilginin büyük bir hızla birikiyor, değişiyor ve gelişmeler ışığında yeniden oluşturuluyor olması, bilgiyi bilen değil öğrenmeyi bilen, bilgiye ulaşma ve yenilikler doğrultusunda kritik düşünme yoluyla bilgiyi yeniden yapılandırma becerisine sahip bireyler yetiştirmek gerekliliğini ortaya çıkarmıştır [3]. Bu açıdan bakıldığında çağdaş dünyada günümüz bireylerinin düşünme becerilerine, özellikle de kritik düşünme becerilerine sahip olmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Literatür de kritik düşünme becerisini kazanmış ve bu beceriyi etkin bir şekilde kullanan öğrencilerin daha etkili biçimde öğrendiklerini ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda, günümüz eğitim programları kritik düşünme becerilerinin kazandırılması ve üretkenliğin öne çıkarılmasını destekleyen program tasarımı yaklaşımlarının işe koşulmasını gündeme getirmektedir. Çünkü eğitim yoluyla yetiştirilecek olan “iyi insanların” birer “kritik düşünür” olması istenmektedir.

Günümüzde eğitim etkinliklerinden beklenen, düşünmeyi bilen, öğretme-öğrenme sürecinde bilgi edinmek için aktif bir biçimde rol üstlenen, kendi öğrenmesinin sorumluluğunu taşıyan, düşünme becerileriyle donanmış, kendine ve topluma faydalı ve üretici bireyler yetiştirmesidir. Dolayısıyla, düşünme becerilerinin özellikle de kritik düşünmenin öğretimiyle sadece dilde kalan düşünce ve söylem tarzından uzak, derinlikli bir düşünce bütünlüğü kazanılacak, bilgilerin dışarıdan olduğu gibi alınıp depolanması yerine, yeni bilgilerin anlamlandırılarak oluşturulmasına ve onunla yaşanılmasına zemin hazırlanacaktır. Böylece kritik düşünmeyi öğrenme neticesinde, gelişmeleri doğru değerlendirme ve anlama yeteneği geliştikçe, iyi insanların dünya politikalarında daha aktif ve belirleyici rol almaları ve iyiliği ön plana çıkarma fırsatları doğacaktır [4]. Zaten bugünkü şartlarda iyi insana düşen en büyük vazife de, sahil kaynaklardan kemaliyle doğru bilgileri öğrenmek, öğretmek ve kemaliyle tatbik edip tatbik ettirmektir. Kritik Düşünme Merkezinin kaynaklarında da belirtildiği gibi “... Kritik Düşünme içinde en iyi eğitim, iyi insan yetiştirebilen eğitimidir” [5].

Günümüz eğitim uygulamalarına bakıldığında düşünme becerilerinin üzerinde durulması gerekliliğine işaret eden çok sayıda görüş vardır. Kimilerine göre, okullarda öğrenilmesi gereken asıl şey düşünmektir. Düşünmeyi öğrenmek, sonraki öğrenmelerin tek garantisi olarak görülebilir. Başka bir deyişle, düşünmeyi öğrenmek, öğrenilmesi gereken en önemli şeydir. Kişiler düşünmeyi öğrenmedilerse, öğrendikleri bilgi ve becerileri geliştiremeyeceklerdir [6]. Bununla birlikte gerçekte, çoğu öğrencinin etkili düşünme beceriyle donanmamış oldukları ve nasıl düşüneceklerini bilmedikleri gözlenmektedir. Düşünmenin önemi ve günlük hayattaki gerekliliğinin yanı sıra etkin düşünmenin ne anlama geldiği de önemli bir konudur. Düşünmenin ortaya çıkması ile birlikte çeşitli türevleri de belirlemiştir. Fakat bu bildiride, genel olarak düşünme becerileri, düşünme becerilerinden biri olan kritik düşünme ve okullarda kritik düşünme öğretimi üzerinde durulmuştur.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Düşünme

Kritik düşünmenin temelini düşünmenin kendisi oluşturduğundan öncelikle “düşünmenin” ne olduğunu tanımlamakta fayda vardır. Bir cümle ile tanımlanması gerekirse düşünmek; “zekâyı kullanarak bilgileri bir araya getirmek ve gerçeğin anlaşılması için gösterilen zihinsel etkinliktir” [7]. Düşünme, klasik tanımıyla insanı diğer canlılardan ayıran aklın bir fonksiyonudur. Aristoteles’e göre ise düşünme, insanı hayvandan ayıran belirgin bir özneliktir, kişinin bağımsız ve kendine özgü eylemidir. Düşünme, karşılaştırmalar yapma, ayırma, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama yetisidir [8]. Düşünme, özel bir düşünce alanına ya da biçimine ilişkin kusursuz düşünceyi ortaya çıkaran disiplinli ve öz denetimli düşünme biçimidir. Düşünmek sadece yeterli değildir. Aynı zamanda bir şeyi kritik düşünmek gerekir [9]. Düşünme; içinde bulunulan durumu anlayabilmek amacıyla yapılan aktif, amaca yönelik, organize zihinsel bir süreçtir. Thomson düşünmeyi; anımsama, zihinde arayıp bulma, akıl yürütme, sorun çözme ve eleştiriye yönelik “zihinsel süreç” olarak tanımlamaktadır [10]. Tüm bu tanımlamalardan düşünmenin, insana özgü ve bilinçli yapılan zihinsel bir etkinlik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bilinçli bir düşünme, problemi çözmek ve vereceğimiz kararları doğru bir şekilde verebilmek için oldukça önemlidir.

2.2. Kritik ve Kritik Düşünme

Kritik kelimesinin İngilizce karşılığı olan “critical”², etimolojik olarak Yunanca “critic”, “kritikos” ya da “kritike” sözcüklerinden türetilmiş ve Latinceye “criticus” olarak aktarıldıktan sonra, farklı dillerde “yargılama, değerlendirme, ayırt etme” anlamında kullanılmaya başlanan bir kavramdır [11, 12]. Diğer bir anlatımla kritik, herhangi bir şeyi iyi veya kötü yönleri açısından değerlendirme anlamına gelmektedir.

Çağdaş öğrenme kuramının önemle vurguladığı temel insan özelliklerinden biri kritik düşünmedir. Kritik düşünme kavramının ise Sokrates’e kadar dayandığı bilinmektedir. Kritik düşünme; araştırma, sezgi, mantık ve deneyime dayanan, evrensel değerleri olan bir süreçtir. Her yönlü düşünmeyi, bazen de karşıt düşünmeyi gerektirir. Temelinde; kendi düşüncelerimizi gözlemleyebilme ve bunları anlamlandırabilme yeteneği yatar, sorunları daha bilinçli olarak çözme ve etkili karar vermeyi sağlar [13]. Kritik düşünme, bilgi ve zekâmızı bir konu hakkında en mantıklı ve doğru sonuca etkin bir şekilde varmak için kullanmamızı sağlayan ve akılcı düşünmenin önündeki sayısız engeli tanımlayıp üstesinden gelmeye bizi teşvik eden süreçtir [14]. Cüceloğlu kritik düşünmeyi, “kendi düşünce sürecimizin bilincinde olarak, başkalarının düşünce süreçlerini göz önünde tutarak, öğrendiklerimizi uygulayarak kendimizi ve çevremizde yer alan olayları anlayabilmeyi amaç edinen aktif ve organize zihinsel süreç” olarak tanımlamaktadır [15].

Kritik düşünme, onu geliştirmek amacıyla düşünmeyi analiz etme ve değerlendirme sanatıdır [16]. Kritik düşünme, konunun olumlu ve olumsuz taraflarını değerlendirmekten, olaya objektif bir açıdan bakabilmek için güçlü ve zayıf yanları tanımlamaktan ibarettir [17]. Kritik düşünme, kendi düşüncemizi ve başkalarının fikirlerini daha iyi anlayabilmek ve düşünceleri açıklayabilme becerimizi geliştirmek için gerçekleştirilen aktif, organize ve fonksiyonel olan bilişsel süreçtir [18]. Kritik düşünme, bağımsız ve derinlemesine düşünebilme yeteneği olup, akılcı ve doğru düşünebilmek demektir [19]. Kritik düşünme bilişsel bir aktivitedir, akli kullanmakla ilgili olup çok çeşitli beceri ve tutumları içeren karmaşık bir kafa yorma sürecidir

² İngilizce “critical” kelimesi için Türkçede “eleştirel”, “kritik” veya “eleştirici” kelimeleri kullanılmaktadır. Bu bildiride ise “critical” kelimesinin karşılığı olarak “kritik” kelimesinin kullanımı tercih edilmiştir.

[20]. Demirel kritik düşünme kavramını, “özel bir düşünce alanına ya da biçimine ilişkin kusursuz düşünceyi ortaya çıkaran disiplinli ve öz denetimli düşünme; gözlem ve bilgiye dayanarak sonuçlara ulaşma düşüncesi sağlayan yaklaşım” [21] olarak tanımlamıştır.

Kritik düşünmenin pek çok tanımı olmasına rağmen, hemen hemen hepsinde kritik düşünmenin bilgiyi etkili bir biçimde elde etme, karşılaştırma, değerlendirme ve kullanma yetenek ve eğilimini vurguladığı söylenebilir. Kritik düşünme literatüründe bir tanım karmaşası ve sorun bulunduğunu ifade eden Gündoğdu kritik düşünmeyi, “(1) herhangi bir konu, olgu ve fikir üzerinde açıklık-seçiklik, tutarlılık, mantıklılık, şüphecilik ve doğru akıl yürütme gibi bazı ölçüt ve yöntemleri esas alarak; (2) doğru olmayan düşünme biçimlerini tanıyan, kanıtlara ve sonuçlara önem veren araştırma temelli daha derin bir düşünme eğilimi, tutumu ve becerisi sergileyen, (3) böylelikle de sadece herhangi bir sonuca değil ama tutarlı, makul sonuçlara ve yargılara ulaşmayı amaçlayan, (4) hem problem çözme hem de problem görme kapasitesi sayesinde, (5) kendi düşünme sürecini sürekli denetim altında tutarak değişmeye ve kendi kendini düzeltmeye açık olan bir düşünme” [22] şeklinde tanımlamıştır.

3. Düşünme Becerileri

Düşünme becerileri, düşünmenin yapı taşları olarak kabul edilen özel bilişsel işlemler olmakla birlikte bireylerin “yapabilmesi” için önemlidir ve okullarda öğretilir, pekiştirilebilir. Düşünme becerileri Presseisen (1985) tarafından aşamalı bir biçimde sınıflandırılmaktadır. Bunlar, “Temel İşlemler, Problem Çözme, Karar Verme, Kritik Düşünme ve Üretici Düşünme” olmak üzere 5 aşamadan oluşmaktadır. Kritik düşünme, ifadeleri çözümlene, ifade edilmemiş düşüncelerin farkına varma, önyargıların farkına varma, düşüncelerin farklı ifade edilişlerini arama gibi becerilerden oluşmaktadır [23].

Özden düşünme becerilerinin; kritik düşünme, problem çözme, okuduğunu anlama, yazma, bilimsel düşünme, üretici düşünme ve üretici problem çözme becerilerinden oluştuğunu belirtmektedir [24]. Öte yandan Beyer, düşünme becerilerini üç düzeyde ele almaktadır. Beyer’e göre düşünme becerileri, 1) problem çözme, karar verme ve kavramsallaştırma becerileri, 2) kritik düşünme becerileri ve 3) bilgiyi işleme becerilerinden oluşmaktadır [25]. Düşünme becerileri farklı şekillerde sınıflandırılrsa da, düşünme becerilerini 3’lü bir sınıflamaya tabii tutmak, yani problem çözme, kritik düşünme ve üretici düşünme, diğer sınıflamaları da kapsayacaktır. Bu bildiride ise düşünme becerilerinden biri olan kritik düşünme ve okullarda kritik düşünme öğretimi üzerinde durulmuştur.

4. Kritik Düşünme Becerileri ve Boyutları

Facione (1998: 5) kritik düşünmenin özünü oluşturan bileşenleri; çözümlene, yorum yapma, öz düzenleme, çıkarımda bulunma, açıklama ve değerlendirme olarak sıralamaktadır. Bu bileşenlerin hangi anlamlarda kritik düşünme altında toplandığı ise aşağıda açıklanmaktadır:

- Yorumlama: Çeşitli deneyimin, durumun, verinin, olayın, hükmün, inancın, kuralın, prosedürün veya gruptan anlamını ve önemini belirlemek ve anlamaktır.
- Çözümleme: Durumlar, sorunlar, kavramlar, tanımlamalar veya inanç, hüküm, bilgi ve görüşleri belirtmek için tasarlanan diğer çeşit gösterimler arasındaki gerçek ilişkileri tanımlamaktır.
- Değerlendirme: İddiaları ve tartışmaları değerlendirmedir.
- Çıkarıma: Mantıksal sonuçlar çıkarmak için gerekli olan bileşenleri tanımlamak, hipotezleri ve tahminleri şekillendirmek, konu ile ilgili bilgileri dikkate almak;

verilerden, hükümlerden, görüşlerden kavramlardan ve tanımlamalardan hareketle sonuca ulaşmaktır.

- Açıklama: Bir kişinin akıl yürütme durumunu ve sürecini belirlemedir.
- Öz Düzenleme: Bir kişinin bilişsel etkinliklerini ve bu bilişsel etkinliklerde kullanılan bileşenleri denetleme ve elde edilen sonuçlara göre durumu düzenlemedir [26, 27].

Kritik düşünmenin bilgiyi etkili bir şekilde kazanma, değerlendirme ve kullanma yeteneklerine ve eğilimlerine dayandığını belirten Demirel, kritik düşünmenin beş temel boyutunun bulunduğunu ve bunların “tutarlılık, birleştirme, uygulanabilme, yeterlilik ve iletişim kurabilme” olduğunu belirtmektedir. Tutarlılık, kritik düşünen bireyin düşüncedeki çelişkilerin farkına varması ve bu çelişkileri ortadan kaldıracak şekilde ilgilidir. Birleştirme boyutundan, kritik düşünen bireyin düşüncenin boyutları arasında ilişkiler kurabilmesi kastedilmektedir. Uygulanabilme boyutuna göre kritik düşünen birey düşüncelerini bir model üzerinde uygulayabilmelidir. Yeterlilik boyutu kritik düşünen bireyin, deneyimlerini ve ulaştığı sonuçları gerçekçi temellere dayandırabilmesini ifade etmektedir. İletişim kurabilme boyutunda ise kritik düşünen bireyin düşüncelerini etkili bir iletişimle, anlaşılır bir biçimde paylaşabilmesi söz konusudur [28]. Cüceloğlu’na göre, bir bireyin kendini geliştirerek kritik düşünmeye ulaşabilmesi için aşağıdaki üç temel adımı atması gerekir: 1) Kişi düşünce sürecinin bilincine varmalı, 2) Kişi başkalarının düşünce süreçlerini inceleyebilmeli, 3) Öğrendiği bilgileri günlük yaşamında uygulayabilmeli [29]. Dolayısıyla uygulama olmadan, kritik düşünme alışkanlığının elde edilemeyeceği unutulmamalıdır.

Paul ve diğerleri, kritik düşünmenin boyutlarını bir liste hâlinde geliştirmişler ve bunları üç kategoride toplamışlardır. Bu kategoriler, duyuşsal stratejiler, bilişsel stratejiler (makro yeterlikler) ve bilişsel stratejiler (mikro yeterlikler) olarak belirlenmiştir. Duyuşsal stratejiler, bağımsız düşünmeyi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bilişsel stratejiler (makro yeterlikler), düşünmeyi gerektiren ve düşüncenin genişletilmiş ardışıklığı içinde farklı temel becerileri örgütleme sürecidir. Bilişsel stratejiler (mikro yeterlikler) ise bütünü göz ardı etmeden parçaları saptama ve ifadeyi içinde anlamlandırma becerilerini kapsar [30]. Kritik düşünme sürecinin içerdiği beceriler arasında; kanıtlanmış gerçekler ve öne sürülen iddialar arasındaki farklılığı yakalayabilme, elde edilen bilgilere ait kaynakların güvenilirliklerini test edebilme vardır. Ayrıca, ilişkisiz bilgileri kanıtlardan ayıklayabilme, önyargı ve bilişsel hataların farkında olabilme, tutarsız yargıların farkına varabilme, etkili soru sorabilme, sözlü ve yazılı dili etkili kullanabilme ve bireyin kendi düşüncelerinin farkına vardığı üst biliş ve benzerleri de yer alır. Bu beceriler, kritik düşünme eğitiminin de temellerini oluşturmaktadır [31]. İlerleyen başlıkta okullarda kritik düşünme öğretimine değinilmiştir.

5. Kritik Düşünme Öğretimi

Günümüzde, yaşamın başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için kritik düşünmenin gerekliliği bilinmektedir. Bir düşünme biçimi olan kritik düşünmeye, sadece eğitimciler değil, kamu yönetiminde bulunan bürokratlar ve farklı alanlardaki işverenler de önem vermektedir. Kritik düşünme eğitiminin temel amacı, önermelerin incelenmesi, kişinin kendisinin ve diğer insanların fikirlerinin olası etkilerini gözden geçirmesi ve bireyin kendi düşünme sürecinde düşebileceği hata ve yanlışlıkların farkında olmasıdır. Hâlihazırda yetişmiş meslek erbabı insanların, münevverlerin, mütehasısların, eğitimcilerin, tüccar ve sanayicilerin neticede akli eren her iyi niyet sahibinin dünya gidişatını yönlendirmeye çalışan sistem ve organizasyonları daha iyi tanıyıp politikalarını ve neticelerini hesap edebilmeleri için, kritik düşünmeyi öğrenmelerine destek olunması gerekmektedir [32]. Okulların bilgi vermek yanında zihin gücünün terbiyesine yönelmeleri gereklidir [33]. Zihin gücünün terbiyesi de ancak okullarda öğrencilere kritik düşünme becerilerinin kazandırılması ile mümkün olacaktır.

Öğrencilerin öğrenmekte oldukları konularda yüzeyden daha derinlere inebilmeleri ve temel kuram ve argümanlarıyla birlikte kritik diyaloga girebilmeleri için kritik düşünce becerileri geliştirmeleri beklenmektedir [34]. Aslında bütün eğitim kademeleri öğrenciye ne düşünüleceğini (içerik) ve nasıl düşünüleceğini (içeriği anlama ve değerlendirme) öğretmeyi amaçlamaktadır. Nasıl düşünüleceğini öğrenme, gerçekte kritik düşünmeyi öğrenmedir. Halper (2003: 15)'a göre kritik düşünme öğretimi, bilinmesi ve öğretilmesi mümkün düşünme becerilerinin olduğunu ve bu becerilerin öğrenilip uygulanması durumunda öğrencilerin daha etkili düşünecekleri varsayımlarına dayanmaktadır. Bu varsayımlardan en önemlisi, kritik düşünme becerilerinin öğretilebilir ve öğrenilebilir olduğudur [35].

Yapılan deneysel çalışmalar da, düşüncenin eğitim yoluyla geliştirilebileceğini ve kişinin kritik düşünme becerileri kazanabileceğini göstermektedir. Bartlett ve Cox (2000) kritik düşünceyi iyileştirmek için yapılan bireysel ve gurup halindeki öğretim etkinliklerinin öğrencileri düşünmeye ve problem çözmeye teşvik ettiği bulgusuna ulaşmışlardır. Aynı şekilde Boisvert (2002) da bir araştırmasında, “analitik yargı, sistematik düşünme, entelektüel olgunluk ve problem çözüme” becerilerinin geliştirilebildiğini saptamıştır. Bu ve benzeri araştırmalar, kritik düşünme becerilerinin eğitim yoluyla geliştirilebileceğini göstermektedir [36]. Kritik düşünmenin asıl önemi özellikle sosyal bilimlerde var olması gereken sorgulama yeteneğini öğrencilere anlatabilmektir. Bu tür bir yetenek sadece ders bazında göz önüne alınmamalı bir yaşam öğretisi olarak da görülmelidir. Kritik düşünme doğuştan gelen bir özellik değil; öğretilebilir, anlatılabilir ve rahatça uygulanabilir bir sistemdir [37]. Özetle kritik düşünme becerilerinin eğitim yoluyla öğrenilip öğretilebileceği ve geliştirilebilir olduğu görülmektedir.

Kritik yönden analitik ve değerlendirmeci biçimlerde düşünmeyi öğrenmek, dikkat, kategorizasyon, seçim ve muhakeme gibi zihinsel süreçleri kullanmak anlamına gelmektedir [38]. Diğer taraftan Johnson ve Thomas (1992) düşünme becerilerinin geliştirilmesi için şu önerilerde bulunmuştur: 1) Öğrencilerin sahip oldukları bilgiyi organize etmelerine yardımcı olunmalı, 2) Yeni bilgiler ve beceriler öğrencilerin daha önceden sahip olduklarının üzerine inşa edilmeli, 3) Öğrencilerin bilgiyi işlemelerine olanak tanınmalı, 4) Detaylara girilerek öğrencilerin derinlikli düşüncelerine olanak tanınmalı ve 5) Öğrencilerin düşünme süreçleri belirgin hale getirilmelidir. Kerka ise üst düzey düşünme becerilerini destekleyen bir sınıf ortamında 1) Gerçek yaşamda karşılaşılan olguların ve olayların yansımalarının olduğunu, 2) Merak, keşif ve incelemenin cesaretlendirildiğini ve 3) Öğrenme sorumluluğunun öğrenciye devredildiğini belirtmiştir [39]. Eğitim sisteminin öğrencilere potansiyellerini geliştirme fırsatı vermesi ve ülke kalkınmasında etkin rol oynayabilmesi için öğretimin içerik ve yöntemleri, kritik düşünme, üretken düşünme, bilimsel düşünme, ilişkişel düşünme, akıl yürütme gibi becerileri kazandıracak şekilde yeniden düzenlenmelidir [40]. Kritik düşünme becerileri, öğrencilerin öğrenmeleri gereken en önemli beceriler arasında yer alır. Başarılı bir kritik düşünür haline gelmenin yolu 5 aşamadan oluşan bir süreçle açıklanabilir:

1. aşama: Kritik düşünebilen birinin bakış açısını edinme,
2. aşama: Kritik düşünmenin önündeki engelleri tanıma ve bunlardan kaçınma,
3. aşama: Argümanları tanımlama ve birbirinden ayırt etme,
4. aşama: Bilgi kaynaklarını değerlendirme,
5. aşama: Argümanları değerlendirme [41].

Kritik düşünme öğretiminde kullanılacak yöntemleri inceleyen Potts bu konuda çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Potts “bilgiler arasındaki analogileri buldurma, öğrencilerin problem çözerken verilen bilginin gerekliliğini ve uygunluğunu araştırmalarını sağlama, problemlerin farklı çözüm yollarını isteme, öğrenciler arası iletişimi ve etkileşimi artırma,

öğrencilere açık uçlu sorular sorma, soruları yanıtlamaları için öğrencilere yeterince zaman tanıma ve öğrencilerden kazandıkları becerileri farklı durumlarda kullanmalarını isteme” şeklinde bir takım öneriler sunmuştur [42]. Öğrencilerin kritik düşünme becerilerinin geliştirilmesi amaçlandığında, sınıf ortamının düşünmeyi destekler bir biçimde tasarlanması ve öğretimin de bu yönde yapılması gerektiğini ifade eden Beyer (1991), sınıf düzeni, öğrenci davranışları, öğretmen davranışları, öğrenme etkinlikleri ve eğitim materyalleri gibi beş önemli noktanın göz önüne alınması gerektiğini vurgular. Yine, Beyer (1991)’a göre, kritik düşünme becerileri öğretiminde başarılı olmak isteniyorsa en az üç önemli etkeni fark etmek önemlidir. Bunlar:

- Kritik düşünme becerileri konu temelli öğrenmeyi vurgulayan bilgilendirmenin otomatik bir çıktısı olarak öğretilemez. Bir başka deyişle, kritik düşünme becerileri konu temelli verilmemelidir.
- Hiçbir kritik düşünme becerisi tek bir ders veya biraz anlatımla yeterli öğrenilmez. Bunun için belirli bir zaman gereklidir.
- Öğrenciler, kritik düşünme becerilerini gerçekten kazanmışsa bu becerileri karşılaştıkları yeni durumlara transfer edebilmelilerdir [43].

Kritik düşünme öğretiminde kullanılacak yöntemler, öğrencilerin kendi öğrenmelerinde etkin olmalarını, bir olay ya da olguya birden fazla bakış açısıyla bakabilmelerini ve işbirliğini destekleyen grup çalışmaları içinde katılan olmalarına olanak sağlayıcı olmalıdır. Kritik düşünme öğretiminde etkin ve verimli sonuçlar doğurduğu kanıtlanmış 5 temel yöntem vardır:

- Altı Şapka Yöntemi,
- Beyin Fırtınası Yöntemi,
- Soru Sorma Yöntemi,
- Entelektüel Normlar Etkinliği ve
- Kritik Medya Okur-yazarlığı Eğitimi Yöntemi [44].

Öğretme ve öğrenme ortamları, öğrencinin üretici ve kritik düşünme becerilerini geliştirecek şekilde düzenlenmelidir. Bunu sağlayacak en önemli kişi ise öğretmenlerdir [45]. Öğrencilerin kritik düşünmeyi öğrenmesi, öğretmenin bu konuda eğitilmiş olmasına bağlıdır. Öğrencilerin kritik düşünmeyi öğrenmelerinde tabii ki öğretmenlerin rolü tartışılmazdır. Ama bu durum öğretmenlerin kritik düşünme kavramı, önemi, faydaları ve gerekliliği hakkında bilgilendirilmelerine bağlıdır. Kritik düşünme becerilerinin öğrencilere kazandırılmasında öğretmenlere düşen görevlerden bazıları;

- Öğrencilere aralarındaki etkileşimi arttırmak için grup çalışması yaptırmak,
- Tek bir doğru cevabı olmayan açık uçlu sorular sormak,
- Öğrencilere sorulara cevap vermeleri için yeterli zamanı vermek,
- Öğrencilerin daha önceden öğrendikleri bilgileri yeni durumlarda kullanabilmeleri için uygun ortam sağlamak,
- Kolaylaştırıcı ve motive edici olmak,
- Öğrencileri zihin jimnastiği yapmaya yönlendirmek olarak özetlenebilir. [46].

Kritik düşünmenin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen bazı etkenler de söz konusudur. Kritik düşünmenin öğrencilerde gelişmesinin önündeki engellerden bazıları şunlardır:

- Öğrencilerin sadece pasif bir bilgi alıcı rolünde olmaları
- İçeriğin çok yüzeysel ve geniş olması
- Öğretimin bilgi transferi olarak tanımlanması

- Sınıfların kalabalık olması
- Öğretmenin sadece bilgiyi dağıtan rolünde olması
- Öğretmenin zamanı iyi plânlayamaması
- Öğretmenin eğitim-öğretimden izole olması
- Öğrencilerin bilgileri hatırlaması sorulduğunda, söylemek/yazmak zorunda olmaları
- Öğretmenlerin öğrencilerden daha düşük beklenti içinde olması
- Öğrencilere verilen problemlerin her zaman açık biçimde formüle edilmemesi [47].

Kritik düşünme öğretiminde aşağıdaki davranışların geliştiği gözlenebiliyorsa uygulanan yöntemlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bu davranışlar şöyledir; entelektüel merak, gerçekçilik, özgünlük, açık fikirlilik, sebep-sonuç ilişkisine inanmak, sistematik olma eğilimi, esneklik, ısrar-inatçılık ve kesinlik. Kökdemir, öğrenci ve eğitimciler açısından kritik düşünmenin zorluklarını aşağıdaki gibi listelemiştir:

Öğrenciler için;

- Klasik lise eğitimi,
- Kritik düşünme öğrenci merkezli eğitimin temelidir ve bu eğitim öğrenciden çok şey bekler,
- Ana dil ve yabancı dil beceri eksikliği, bilgisayar okur-yazarlığı düşüklüğü,
- “Her şeyi ben yaparsam size ne gerek var?” inancı,
- İçsel – dışsal güdüleme ayrımının eğitimde daha çok dışsal olması (örn., not).

Eğitimciler için ise;

- Eğitimcilerin kritik düşünme eğitiminin olmadığı bir sistemde yetişmeleri,
- Kalabalık sınıflar ve aşırı yük, + kritik düşünme (yeni bir yük),
- Kritik düşünmeyi desteklemekten uzak ders kitapları,
- Öğrenci değerlendirme süreci çoktan seçmeli sınavlar dışına çıkamaması,
- Hizmet içi eğitim eksikliği,
- “Ne gerek var?” inancı [48].

Bireylerin kritik düşünme becerilerini kullandıklarını ortaya çıkaran yedi özellik “meraklı olma, açık görüşlü olma, sistematik olma, çözümleyici olma, entelektüel olgunluk, özgüven sahibi olma ve doğruyu arama” şeklinde listelenmiştir. Kritik düşünme becerilerinin kazandırılmasında dikkat edilmesi gereken noktalardan biri tartışma yönteminin anlatma yöntemine göre daha etkili olmasıdır. Uysal’a göre sınıf tartışmalarında bazı noktalara dikkat edilmesi öğrencilerin kritik düşünme becerisini artırmaktadır. Öğrencilerine üst düzey sorular soran, verilen yanıtların kanıtlarla desteklenmesini isteyen öğretmenler, öğrencilerin kritik düşünme becerilerini kazanmalarını ve onların kritik düşünmeye olan eğilimlerinin artmasını sağlamaktadırlar [49].

Sönmez’e göre öğretme ve öğrenme ortamlarını öğrencinin üretken ve kritik düşünme becerilerini geliştirecek biçimde düzenlenmelidir. Bunu sağlayacak, en önemli kişi ise öğretmenlerdir. Öğretmen, çocukların çok boyutlu düşüncelerini sağlamak için uygun strateji, yöntem ve teknikleri eğitim ortamında kullanmalıdır. Üretken ve kritik düşünmenin oluşması için buluş yolu, araştırma, soruşturma ve tam öğrenme stratejileri, güdümlü tartışma, örnek olay, gösterip yaptırma yöntemleri ile sokratik tartışma, küçük ve büyük grup tartışması, münazara, drama, deney, gözlem, beyin fırtınası, problem çözme gibi teknikler eğitim ortamında işe koşulabilir. Öğrencinin kendini özgür hissedeceği, bir öğretme-öğrenme ortamı olmalıdır. Öğrencinin problemin farkına varmasına, onu anlayıp sınırlamasına,

denenceler kurmasına ve diğer öğrencilerle birlikte çalışmasına imkân ve fırsat verilecek şekilde eğitim ortamı düzenlenmelidir. Ayrıca, öğrenciler eğitim ortamında sürekli desteklenip, yüreklendirilmeli ve yeni tutarlı ürünler ortaya koyduklarında davranışları pekiştirilmelidir [50].

6. Sonuç

Düşünmek insan merkezli felsefi akımların en önemli malzemesidir. Düşünmek, yerine göre insan olmanın ve insanca var olmanın kanıtı veya varlığın kendisi sayılmıştır. Maddeci felsefelerde ise bezen insanın en zayıf yönü, bazen de maddenin en karmaşık ürünü olarak görülmüştür. Temel varsayımın kaynağı hangi felsefi akımdan alınırsa alınsın, düşünmek, gerçeğin anlaşılması için gösterilen zihinsel etkinliktir. Bu tanımdan hareketle, düşünmenin, bilginin anlamlandırılması, gerçeğin anlaşılmaya çalışılması için gösterilen çabalar olduğu sonucuna varabilir ve düşünme becerilerinin geliştirilmesi için uygun ortamlar sağlanmasının gerekli olduğunu ifade edebiliriz.

İnsan değişimi yaşadıkça, bu gelişime ayak uydurabilmesi için, iyi insanları yetiştirmede ve yönlendirmede en etkili araç olan eğitim sisteminin de yenilenmesi gerekmektedir. Bunu başarmada payın büyük kısmı öğretmenlere düşmektedir. Ancak öğretmenler bilinçli ve eğitilmiş olursa öğrencilerine öğretebilirler. Yapılan programlar ne kadar iyi olursa olsun öğretmen yeterli bilgi düzeyine sahip değilse program amacına ulaşamaz. Bu nedenle öncelikle öğretmenlere kritik düşünme kavramı ve önemi hakkında bilgi verilmelidir ki öğretmen konunun gerekliliğini kavrayarak bilincine varsın ve öğrencilerine faydalı olabilsin. Bilgi çağının yaşandığı, beden gücünün yerini bilginin gücüne bıraktığı günümüzde, insanın kendini geliştirmesi, yenilemesi ihtiyacı ile karşı karşıya kalması kritik düşünmenin yaşadığımız dünyadaki önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kritik düşünmenin günümüzde ne kadar önemli olduğu ortadadır. Öğrencilerin kritik düşünme becerilerine sahip olabilmeleri ve kritik düşünmeyi hayatlarının bir parçası haline getirmeleri için öğretmenlerin dersleri kritik düşünme becerileri esas alınarak hazırlanmış planlara göre işlenmesi uygun olacaktır.

Kaynakça

- [1] Demirel Ö. Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme. 10. Baskı, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.
- [2] Çelik F. Türk Eğitim Sisteminde Hedefler ve Hedef Belirlemede Yeni Yönelimler. Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 11, 2006, ss. 1-15.
- [3] Çelik, a.g.e., 2006, s. 4.
- [4] KAD. Kritik- Analitik Düşünmek: Genel Özellikler. Zinde Sosyal Gelişim Derneği KAD Serisi, No: 1, İstanbul, 2007, Çevrimiçi: www.kritik-analitik.com, Erişim Tarihi: 10-08-2014.
- [5] Kritik Düşünme Merkezi, 2001, Çevrimiçi: www.criticalthinking.org, Erişim Tarihi: 05-09-2014.
- [6] Köksal N. Yansıtıcı Düşünmenin Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Uygulamalarına Katkıları. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2006, s. 2.
- [7] KAD, a.g.e., 2007, s. 5.
- [8] Kökdemir D. Deniz Yıldızlarını Kurtarmaya Çalışanların Öyküsü. Eleştirel ve Yaratıcı Düşünme. XI. Ulusal Psikoloji Kongresi. 19-22 Eylül, Ege Üniversitesi, İzmir, 2000.
- [9] Şahinel S. Eleştirel Düşünme. Ö. Demirel (Ed.), Eğitimde Yeni Yönelimler, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.

- [10] Taşcı S. Hemşirelikte Problem Çözme Süreci. Erciyes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi Hemşirelik Özel Sayısı, 14, 2005, ss. 73-78.
- [11] Kaya, H. Üniversite Öğrencilerinde Eleştirel Akıl Yürütme Gücü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1997.
- [12] Şenşekerci E, Bilgin A. Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 14, 2008/1, ss: 15-43.
- [13] Taşcı, a.g.e., 2005.
- [14] Haskins GR. Kritik Düşünme Üzerine Pratik Bir Kılavuz. Çevrimiçi: <http://www.skeptical.com/essays/haskins.pdf>, 2006, s. 4, Kritik ve Analitik Düşünme (KAD) Platformu, Yayın no: 2, Çeviri yayınları: 1, İstanbul, 2010, Çevrimiçi: www.kritik-analitik.com, Erişim Tarihi: 12-08-2014.
- [15] Cüceloğlu D. İyi Düşün Doğru Karar Ver. Dördüncü Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1994, s. 216.
- [16] Paul R, Elder L. Minik Eleştirel Düşünme Kılavuzu: Kavramlar ve Araçlar. Çev: Merih Bektaş Fidan, Foundation for Critical Thinking, 2007, s. 4, Çevrimiçi: www.criticalthinking.org/resources/international/Turkish.cfm, Erişim Tarihi: 20-05-2008.
- [17] Dantec C. Kritik ve Analitik Düşünme. Çevrimiçi: <http://www2.hull.ac.uk/student/PDF/StudyAdvice-crithink.pdf>, 2007, Kritik ve Analitik Düşünme (KAD) Platformu, 2010, Çevrimiçi: www.kritik-analitik.com, Erişim Tarihi: 16-08-2014.
- [18] Kökdemir, a.g.e., 2000.
- [19] Lau J. Mini Eleştirel Düşünme Rehberi. Çevrimiçi: <http://www.scribd.com/doc/43238756/Critical-Thinking-Mini-Guide>, 2003, Çev: Sinan Yılmaz, Kritik Analitik Düşünme Platformu Yayınları, 2011.
- [20] Cottrell S. Kritik Düşünebilme Kabiliyeti: Etkili Analiz ve Argüman Oluşturma, Palgrave, Macmillan, 2013, Kritik Analitik Düşünme Platformu Yayınları, 2011.
- [21] Demirel Ö. Eğitim Sözlüğü. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2005, s. 48.
- [22] Gündoğdu H. Eleştirel Düşünme ve Eleştirel Düşünme Öğretimine Dair Bazı Yanılgılar. Celal Bayar Üniversitesi S.B.E. Sosyal Bilimler Dergisi, 7/1, 2009, ss. 57-74.
- [23] Seferoğlu SS, Akbıyık C. Eleştirel Düşünme ve Öğretimi. H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, 30, 2006, ss. 193-200.
- [24] Özden Y. Öğrenme ve Öğretme. Geliştirilmiş Beşinci Baskı. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2003.
- [25] Beyer BK. Developing a Scope and Sequence for Thinking Skills Instruction. Educational Leadership, 7, 1988, ss. 26-30.
- [26] Facione PA. Critical Thinking: What it is and Why it Counts. 2011 Update, ss. 1-28. Çevrimiçi: <http://www.insightassessment.com/pdf>, Erişim Tarihi: 07-11-2014.
- [27] Tüknüklü EB, Yeşildere S. Problem, Problem Çözme ve Eleştirel Düşünme. GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 25, Sayı 3, 2005, ss. 107-123. Ayrıca bakınız: Şenşekerci ve Bilgin, a.g.e., 2008.
- [28] Demirel, a.g.e., 2007.
- [29] Cüceloğlu, a.g.e., 1994.
- [30] Paul R, Binker A, Jensen K, Kreklau H. Critical Thinking Handbook: A Guide for Remodeling Lesson Plans in Language Arts, Social Studies and Science. Rohnert Park, CA: Foundation for Critical Thinking, 1990.
- [31] Kökdemir, a.g.e., 2000.
- [32] KAD, a.g.e., 2007.
- [33] Coşan ME. Türk Dili ve Kültürü. İkinci Baskı. Seha Neşriyat, İstanbul, 1992.
- [34] Cottrell, a.g.e., 2013.
- [35] Gündoğdu, a.g.e., 2009, s. 66.

- [36] Şenşekerci ve Bilgin, a.g.e., 2008.
- [37] Kökdemir D. Eleştirel Düşünme ve Bilim Etiği. Başkent Üniversitesi, ELYAD-DAL Araştırma Laboratuvarı, Pivolka Dergisi, Yıl:2, Sayı: 4, 2003, s. 3.
- [38] Cottrell, a.g.e., 2013.
- [39] Kerka S. Higher Order Thinking Skills in Vocational Education. Eric Digest, No: 127, 1992, Çevrimiçi: <http://www.empowermentzone.com/thinking.txt>, Erişim Tarihi: 06-12-2008.
- [40] Özden, a.g.e., 2003, s. 137.
- [41] Haskins, a.g.e., 2006, s. 4.
- [42] Potts B. Strategies For Teaching Critical Thinking. ERIC Document Reproduction Service No: ED385606, 1994, Çevrimiçi: <http://www.eric.ed.lZov/>, Erişim Tarihi: 10-12-2008.
- [43] Atabek B. Konu Ve Beceri Temelli Eleştirel Düşünme Öğretiminin Öğretmen Adaylarının Eleştirel Düşünme Eğilimi ve Düzeyine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 53.
- [44] Şenşekerci ve Bilgin, a.g.e., 2008.
- [45] Sönmez V. Yaratıcı Okul, Öğretmen, Öğrenci. Ayşegül Ataman (Ed). Yaratıcılık ve Eğitim, XVII. Eğitim Toplantısı, Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, No: 17, 1993.
- [46] <http://egitim.cu.edu.tr>
- [47] <http://faculty.uca.edu>
- [48] Kökdemir D. Eleştirel Düşünme. 2007, Çevrimiçi: <http://www.baskent.edu.tr/~kokdemir/courses/sb5002/slides/01%20-%20introduction.pdf>, Erişim Tarihi: 10-12-2007.
- [49] Uysal A. Sosyal Bilimler Öğretim Yöntemlerinin Eleştirici Düşünme Gücünün Gelişmesindeki Rolü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 1998.
- [50] Sönmez, a.g.e., 1993.